

НИКОЛА Г. НИКОЛОВ (Велико Търново)

ЗА ХУДОЖЕСТВЕНАТА СПЕЦИФИКА НА СТАРАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

Старата българска литература е оригинално художествено явление и по съдържание, и по форма. Нейните изследователи са търсили новаторството ѝ предимно в съдържанието. Но тя е своеобразна и като художественост. Наред с някои особености, присъщи на средновековната литература, тя е носител и на поетика, която я сродява със съвременната литература и ѝ придава актуалност.

Според Б. Ангелов старата българска литература от IX до XVIII в. е християнска (т. е. религиозно-просветителска) и култивира следните литературни форми: 1) литургическата песен от всички видове, 2) проповедта, 3) поучението, 4) религиозния разказ, 5) житието и др. Изредените погоре литературни форми не изчерпват цялата стара българска литература, която е много по-разнообразна и по богата, отколкото ни я представя Б. Ангелов. Потвърждение на изложеното твърдение намираме в средновековната руска литература, която се е развивала под въздействието на старобългарската. Според Соболевски в староруската литература са били известни не само поучения, жития, летописи, хронографи и исторически повести. В периода между XV—XVIII в. в Русия са били разпространени романи, повести, сборници с анекдоти, което дава основание да мислим, че са съществували и в България.¹

При наличието на податки за разцвета на старата българска литература естествено е да възникне и въпросът за своеобразието и на Търновската книжовна школа и за мястото на Евтимий и на неговите ученици в развитието на литературата ни. За да се даде точен отговор на зададения въпрос, нужно е да бъде преодоляно гледището на филолозите от миналия век, които са изследвали книжнината с единствената цел да докажат старинността на културата на една или друга народност и са оставяли на заден план художественото своеобразие на литературата. Потвърждение на тяхното гледище е съдържанието на понятието „школа“ в старата българска литература. Понятието „школа“ по отношение на

¹ Славяно-русская палеография. Лекции А. И. Соболевского. Изд. 2-ое СПб., 1908.

миналото означава учебно средище със съответната книжовна дейност без да е свързана с естетико-художествени принципи.

Спецификата на старата българска литература не е свързана с класов признак, въпреки че класовият характер на тази литература е посочван неведнъж. Обикновено изследователите ѝ се задоволяват да посочат своеобразието ѝ по място, след което обръщат внимание на въздействието, идещо от гръцката книжовна традиция. Изследователите ѝ са си поставили за цел да установяват наличието на самобитна книжнина. В науката са утвърдени Преславската, Охридската и Търновската книжовна школа. По отношение на Средновековието понятието „школа“ (*schola*) означава „система на обучение“.² Соболевски също схваща така школата, съществувала в Средновековието. В „Славяно-русская палеография“ той въвежда глава „Где и как учились Русские в XI—XIV веков“, в която излага разбиранията си по въпроса за школата.

Представителите на книжовните школи в България са създавали оригинално творчество, което все още остава недостатъчно изследвано. Една от причините за тази празнина в литературната ни наука е в подхода към школите. Църковната старославянска литература е била изследвана като художествена форма главно за палеографски цели. Палеографите са виждали нейната особеност в тайнописа или криптографията. Начин на тайнопис е и акростихът или краегранесието („грамъ“ в старом языке = стих). Тайнописът се състои още и в писането на буквите в обратен ред, т. е. отзад напред. Разпространението на акростиха в българската книжнина от IX—X в. е потвърждение на тази особеност. Според Соболевски, Константин Костенечки е използвал акростих. Същият тайнопис е познат и на първите ни стихотворци от времето на Възраждането.

Ф. Буслаев проучва средновековната християнска литература и установява, че символиката е неин преобладаващ признак. Той сочи, че юдейството и християнството са представени като зима и пролет.³ Същата функция на символиката можем да забележим и при притчата. (Символиката не се откроява като особеност на словата и на житията.) Характерното за хуманитарните науки на XIX в. непрестанно изтъква не народността самобитност на литературата отклонява вниманието от ония националноспецифични особености, които са резултат на културно общуване между народностите, и го насочва към белези, възникнали вследствие на изолацията им в далечното минало. Така се закрива погледът на изследователя за една плодотворна традиция, в руслото на която се е развивала старата българска литература.

Несъмнен факт е, че старата българска литература е и оригинална, и богата. Тази констатация важи не само за Преславската и за Охридската, но и за Търновската школа. Превратностите на държавното съществуване на България са ни отнели възможността да притежаваме днес в пълнота създаденото от нея книжовно наследство. Все пак представа за размерите на книжовното ѝ богатство можем да придобием от оцелелите паметници и от една съпоставка с другите славянски литератури. И най-беглата аналогия с руската средновековна литература може да ни подсказва отчасти цветущото ѝ състояние. Според Соболевски числото на запазилите се до нас

² С. И. Радциг. Введение в классическую филологию. М., 1965, с. 81.

³ Ф. Буслаев. Исторические очерки русской народной словесности и искусства. Т. I. СПб., 1861, с. 86.

руски книги за периода XI—XVI век включително е повече от 500. Той е на мнение, че тази цифра не е точна, че в посочения период съществува много по-богата книжнина. Числото на руските ръкописи, достигнали до нас, за периода XV—XVII век включително е около 25 000.⁴ Руската литература се е развивала под въздействието на българската. Сам по себе си този факт е достатъчно основание да твърдим, че в Търновската книжовна школа е създадено значително литературно дело.⁵

Наличието на оригинална книжнина в България се потвърждава и от следното съобщение на Соболевски: „Във втората половина на XIV в. и в първата на XV век в Русия се появило голямо число нови книги, в по-голямата част преведени от гръцки в България и Сърбия в XIII и XIV в. те бързо се разпространили.“⁶ Пак Соболевски твърди, че „в XIII и XIV в. у южните славяни са се появили ред нови преводи и оригинални произведения, принадлежащи отчасти на българите, отчасти (по-малко) на сърбите; тези нови книги, почти всички, постепенно също така преминали в Русия и влезли в състава на руската литература“⁷. Времето, за което говори Соболевски, не поражда съмнение, че става дума за оригинални съчинения, възникнали на българска почва през XIII в. И в съчиненията на самите книжовници намираме преки потвърждения, които ще бъдат отбелязани само като факт.⁸

Старата българска литература се е формирала като надстройка на феодалното общество и изразява религиозния светоглед на своите създатели. Ранните книжовници не са имали друг пример пред себе си освен писмеността на антична и на съвременна тям Гърция. Мнозина са книжовниците, получили образованието си в нейните школи. По този път е проникнало влиянието на гръцката литературна традиция и в българската книжовност. Поради това не можем да се придържаме към позицията на филолозите от миналото столетие и да игнорираме външните влияния, мислейки, че те са нанесли вреда на народносттата самобитност на творчеството. Вече се правят първите сериозни опити да се обхванат в ширива спецификата на старата българска литература и да бъдат изучени взаимовръзките ѝ с гръцката, без да бъдат преувеличавани, както се постъпваше доскоро от някои литературоведи, нито пък да бъдат подценявани.⁹

Старобългарският книжовник показва стабилна начетеност в античната гръцка литература и по-специално в произведенията на корифеите ѝ като

⁴ Славяно-русская палеография. Лекции А. И. Соболевского. Изд. 2-ое. СПб., 1908. с. 2, 6.

⁵ Като вземем пред вид житията, написани от Матей Граматик, от поп Пею, от Софроний Врачански, а също така историята на Паисий и дамаскините, не можем да не се убедим в жизнеността на книжовната дейност в България и в най-мрачното за нея време.

⁶ Славяно-русская палеография. Лекции А. И. Соболевского, с. 5, 14.

⁷ Пак там, с. 108.

⁸ Наши историци на литературата твърдят, че сме имали писменост и до Кирил (Константин Философ). В потвърждение на това гледище посочват следните паметници: „Ясна книга“ — песни, които са се пеели, когато са колели курбан на боговете; „Ратина“ — песни, които са влизали във война; „Звезница“ — книга, съдържаща песни на магьосниците, които са говорили със звездите и са предсказвали бъдещето; „Земица“ — съдържала песни, в които са разказвали по коя земя са ходили дедите ни; „Петица“ — съдържала пет книги с песни за боговете и богините; „Коница“ — пергамент, на който са пишели; „Ръсница“ — значи писар, от ръзки. (Вж. Д. Маринов. История на българската литература. Пловдив, 1887, с. 40.)

⁹ Вж. по въпроса Д. Петканова-Тотева. Старобългарският книжовник и античната култура. — Литературна мисъл, XIX, 1975, кн. 6.

Омир и др. Освен косвените свидетелства, които ни поднасят изследователите на тази литература, и самите съчинения потвърждават такова гледище. К. Костенечки пише за майката на Стефан Лазаревич: „Но тя (достославната и великомъдра майка на Стефан, според Костенечки) твърде много изпъкна и в мирски работи, в които би било простоно да се обърка не само една жена, но и опитният в съвети Одисей.“¹⁰ Това място („въ свѣтъхъ Днсеусъ“) преводачът чете като Одисей. Така го приема и Д. Петканова-Тотева в цитираната статия. Приведеното съобщение на Костенечки предлага възможност да съдим за традицията на миналото, която е живеела в книжовната практика на средновековния духовник.

Въпросът за традицията на античната гръцка литература, преминала в старата българска литература, се нуждае от по-пълнен отговор, защото отношението на духовниците към нея е било различно. Григорий Богослов-Назианин (328—389) в писмата си (240 на брой) изразява положително отношение към античната литература. Божан Ангелов твърди, че в 30 от писмата „той съветва да се използва езическата философия и наука откъм всичко онова, с което тя може да просвети разума, да го образува, за да се издигне до високите истини на философията и вярата“¹¹. Известно е, че от VII до IX в. господствува християнският золотизъм (отказване от античната култура), който цели да утвърди догматични, морално-религиозни и литургически въпроси. Това е времето на иконоборството. От IX в. насетне наново се заражда интересът към античните писатели, за което немалка заслуга има патриарх Фотий, един от учителите на Кирил Философ.

За разпространението на гръцката литература и за нейното влияние известни съобщения намираме и у Соболевски. Той посочва „греческий сборник изречений, переведенный в России в XI—XII веках“. Освен това твърди, че в училищните си работи стара Русия следвала Гърция като образец. „Възможно, что немногие русские юноши, конечно, из знатных и богатых, отправлялись в Грецию и обучались у греческих учителей разным наукам.“¹²

Известно е, че старобългарските писатели поради духовническата си дейност са се отнасяли отрицателно към народното творчество. Категорично потвърждение на отрицание на народното творчество ни е оставил Презвитер Козма в Беседа против богомилите. Поради положението си на духовници старобългарските книжовници не са могли да ползват поезията на народа и са се обръщали към античните поетики и към творчеството на религиозните писатели. Така се слага началото на традиция, която се забелязва в творбите на мнозина писатели. И все пак старобългарският писател е бил заставен да се съобразява с факта, че твори книжнина за феодалното общество, идеологическата същност на което е била изразена в християнството. От него са изисквали, а и той сам е ми-

¹⁰ П. Диневков, К. Куев, Д. Петканова. Из житието на Стефан Лазаревич. — В: Христоматия по старобългарска литература. Второ подобро издание. С., 1967, с. 452.

¹¹ Б. Ангелов. Българска литература. Ч. I. Исторически очерк на старата българска литература от началото до отец Паисий. С., 1923, с. 23.

¹² Славяно-русская палеография, с. 5. Сведения за разпространение на гръцкото влияние в славянските страни дава и Ломоносов в „О пользе книг церковныхъ в российкомъ языке.“

слил така, да създава книжовни произведения, в центъра на които е бил образът на съвършения християнин. Този християнин е носил добродетели, които от гледище на християнската нравственост е трябвало да станат общовалидни, поради което в религиозните по съдържание произведения е бил утвърждаван като идеал на съвършенство.

Старата българска книжовност е основана и на старогръцката, следователно и на общеевропейската, т.е. на световната традиция. Пътищата, по които е прониквало влиянието на тази традиция, са различни, някои от които бяха посочени: една част от книжовниците са получавали образованието си в гръцки учебни заведения, друга част усвояват преводите, а почти всички книжовници се придържат към практиката на Кирил и на Методий, пред авторитета на които са благоговеели. А Кирил и Методий са се формирали като духовници в просветните центрове на Цариград. Ето защо не можем да не си изясним възгледа за художествената специфика на литературата, към която са се придържали старобългарските книжовници, и в каква степен те са се домогвали до оригиналност.

В Симеоновия (Светославовия) сборник от 1073 г. са дадени основите на една нормативна поезика, пренесена от гръцки, но съобразена с българската действителност. От съчинението на Хировоск са взети заедно с обяснението им около 27 тропи и фигури. Наред с гръцките названия българският преводач е предложил и съответните славянски думи. Прави впечатление, че те са преведени с общото название „образи“ (Георгниа Хировска о образъхъ). Хировоск ни позволява да разберем, че в XI в. старобългарските книжовници са свързвали художествеността с тропите и с фигурите, следователно са виждали спецификата на литературата в езиковата образност. При наличието на оскъдните данни бихме могли да достигнем до извода, че в сравнение с Аристотел и с Хораций налице е известна ограниченост на възгледите за предназначението на литературата. Все пак е важно да се знае, че книжовниците са свързали спецификата на литературата с образността.

Преценена от съвременен гледище, старата българска литература е много по-богата откъм художествена образност в сравнение с образността, която българския преводач на Хировоск предлага в Симеоновия сборник. И все пак е важно това, че е създадено определено разбиране на спецификата, следователно е съществувало възприето гледище за художествеността на старата българска литература.

Средновековният български книжовник е образована и оригинална личност, свързана трайно с проблемите на своята народност. Несъмнено в дейността ѝ се изявяват традициите на Охридската, на Преславската, на Търновската школа. Въпреки че уважава традицията, книжовникът не следва сляпо авторитетите и предходниците си. Твърде често той схваща задачата си в зависимост от конкретните исторически условия и тогава се изявява като новатор за времето си. Потвърждение на този факт е следното признание на К. Костенечки: „И ако някоя ме нападат за това, че не се знае в чия полза говоря, то такива да се обърнат към царските летописни книги, отдето ще узнаят, че царувалите по-рано било в Ерусалим в старо време, било в Цариград и в околните страни, предават животописанията по-обстойно и по-обширно, а аз се погрижих как по-точно

да съставя житието на нашите благочестиви и свети господари.¹³ В приведеня цитат ясно е казано, че житиеписецът познава традицията на този вид религиозни съчинения, както тя е изразена в различни страни в по-старо и в по-ново време, но тя не му пречи да се насочва към новаторство, проявяващо се като стремеж към точност на фактите, а не в обширност на изложението.

Отбелязаните по-горе факти навеждат на мисълта, че в старата българска литература живеят и се борят за надмощие две концепции за художественото произведение: едната следва традицията и разбира създаването на произведението като спазване на правилата, извън които не са възможни завършеност и съвършенство; другата превръща произведението на изкуството в идеологически насочено явление, поради което изисква от него определена съдържателност. Първата концепция за поетическото проличава по-добре в стихотворните произведения, поради което ще бъде потвърдена с примери из „Молитва на св. Богородица“ от Димитри Кантакузин.

Лириката в старата българска литература е по-слабо позната на съвременния читател. Тя обаче е засвидетелствувала съществуването си, както и подема си, с религиозната ода, каквато е „Проглас към евангелието“, а също и с така наречената „Азбучна молитва“.

„Молитва на св. Богородица“ само по начин на изказ е молитва, но по съдържание е елегия. Въпреки че носи особеностите на християнската тематика, тя е не по-малко светска и има началото си в най-жизнената традиция на гръцката литература. В нея преобладава тъжното чувство, което изпълва молитвата с емоционална сила и ѝ придава насоченост: отправена е към Богородица с надежда за разбиране и за помощ. Разработена в стихове, молитвата прави впечатление и със средствата, използвани за създаване на ритмичност: анафората е градирана, риторичното обръщение създава ритмичност на чувствата и на мисълта. Липсва ритмичността, позната от метрическото стихосложение, и това е едно указание за самобитност на поетическото развитие, но в пределите на общата концепция за произведението като носител на изящна симетрия. Следните стихове от молитвата потвърждават художествената функция на образните средства и въвеждат в естетическата концепция на автора:

ПЛАЧН, ДУШЕ МОЯ ОКМАНАЯ, ПЛАЧН!

ПЛАЧН СЕРДЦЕ С' ОУТРОБОЮ, ПЛАЧН!

.....

ТЫ МОЯ, О ВЛАДНУНЦЕ, НАДЪЖДА.

Тъждесловието „плачи“ е въведено и в началото на стиховете (анафора), и в края на стиховете (епифора), а между тях се редуват обръщения, придружени от епитети, използвани като инверсия. За религиозния книжовник инверсията е предназначена да носи логическото ударение, следователно тя изразява мислите и стремежите му. Отбелязаните средства двес също широко се използват, но в случая прави впечатление употребата им в молитва. Тематично молитвата е съставена от две части: първата е израз на религиозно съзнание, което се стреми да остане вярно на християнската етика, поради което излага според тогавашната традиция ска-

¹³ П. Диневков, К. Куев, Д. Петканова. Из житието на Стефан Лазаревич. — В: Христоматия по старобългарска литература. Второ подобро издание. С., 1967, с. 452.

яността на човека и многото грехове, които е допуснал. Създадена е тематична антитеза: слабият човек и великото божество, безпределно в милосърдието си и в стремежа да опази от съблазни слабите хора. Поради изложения замисъл втората част е насочена към Богородица, която е светла и чиста. Естествено е християнинът да очаква от нея помощ и подкрепа, за да достигне безгреховност във всекидневието си.

Литературоведите неведнъж са изтъквали широката употреба на анафората в старата българска литература и са отделяли внимание на нейната ритмообразуваща функция. Анафората е обикнато средство в Климентовото слово за Лазар. Употребява я и Йоан Екзарх, среща се и в преводните слова на Прокъл Константинополски. Тя е едно потвърждение на възгледа за художествеността, създавана с помощта на тропи и фигури. По-важно е, че с нея постигат завършеността и съразмерността на произведението. Именно в този подход следва да дирим връзка и приемственост с поетическото изкуство на далечното минало, при което се изисква строго спазване на установените правила на творчество, вследствие на които произведенията на изкуството се отличават със съвършенство на изпълнението.

Изследователите на старата българска литература представят дейността на средновековния книжовник като сялапо подчинена на каноните. В негово лице виждат предимно преписвача или човека, който повтаря, но не и твореца, способен да изменя и да създава. При внимателно вникване във всичко, което средновековният книжовник пише и мисли, ще забележим, че твърде често той постъпва съобразно творческата си задача, която е била диктувана от условията на времето.

Старобългарският книжовник поднася в творбите си факти, които потвърждават неговото отлично познаване на официалната християнска книжнина, принуден често да се позовава на нея в борбата с еретиците. Съчиненията, в които е предаден някакъв религиозен диспут, открояват светогледната позиция на книжовника, която за неговото време не е могла да не бъде религиозна. Необходимо е обаче да се вземе пред вид и такъв важен факт, че в борбата срещу еретиците или срещу нашествениците книжовникът е бил изправен пред задача, която не се е побираща в съществуващите канони. От него се е изисквала конкретно-историческа и оригинална изява. Именно на тази обективна основа се създава неговото новаторство, което е отклонение от официалните норми. Принуден да се сблъсква с отклонения от догмите на християнството, които са имали най-различни последици, книжовникът се раздвоява: от една страна, той се стреми да бъде последователен като човек с религиозен светоглед и нравственост, и, от друга страна, се изявява като жив свидетел на човешките прояви, на народността и съзнанието, за което трябва да разкаже на другите и да ги вдъхнови за устойчивост срещу нещастията.

Примери за такава оригиналност предлага написаното от Григорий Цамблак Похвално слово за Евтимий Търновски. Няколко извадки от него ще потвърдят казаното. Чудото е специфична особеност на религиозната повествователна литература. Обикновено то се съдържа в разказа на книжовника и е предназначено да убеди слабите във вярата, като бъде изтъкната силата, а също така и величието на бога. Г. Цамблак влага друга художествена функция в него, използвана много умело и на място. Когато неверниците вдигат меч, за да посекаат Евтимий, бог удържа ръ-

ние риторичните въпроси са предназначени да убеждават слушателя, поради което на някои места те са градирани и с количеството си създават обща част, която насочва вниманието към добродетелите на духовника. Освен това те изразяват и силно възмущение. Така Цамблак предава мъжеството на Евтимий: „И що? Опечали ли се повече, отколкото трябваше? Уплаши ли се? В малодушие и бедствие ли изпадна? Избяга ли, като видя стадото си разграбано? Изговори ли, каквато и да е дума, недостойна за благочестието? Съвсем не.“¹⁸ Отговорът, с който завършват риторичните въпроси, не оставя у никого и най-малкото съмнение в твърдостта на Евтимий.

В центъра на много средновековни повествователни произведения е изнесено видно лице, носител на християнски добродетели. Но събитията, разтърсили из основи българската народност, са станали причина за новаторство, изразило се в точност на предаване на местности, въвеждане на множеството като колектив, действащ под влиянието на общ интерес, а в отделни случаи (при други житиеписци) като егоистична тълпа. Действията на човешкия колектив, изпаднал в бедствие, виждаме на няколко места в Похвално слово за Патриарх Евтимий от Григорий Цамблак. Веднъж книжовникът разказва за посичането на търновските първенци, които нищо не подозират и стават жертва на коварния враг, втори път за населението, дошло да се прости с Евтимий: „Едни от жените слагаха пред него децата си, други, които бяха по-близо, се докосваха до ръката му, трети — до дрехата му, която обливаха с горещи сълзи; някои пък от голяма вяра скубеха тревата от мястото, дето стоеше той...“¹⁹

Приведените примери са предназначени да разкрият една особеност в развитието на старата българска литература: те са продължение на поетическата традиция, свързани са здраво с изискванията на феодалното общество и изпълняват точно определена идеологическа функция. При все това превратностите на обществено-политическия живот са изправяли книжовника пред нови ситуации и той, под напора на събитията, е създавал съчинения, отклоняващи се от традицията. Фактите показват, че познавателната функция е надделявала под напора на изискванията на обществото и произведението с традиционната си поетика се изменя и придобива още по-действена идеологическа насоченост. Съдържанието на житието и на похвалното слово се изменя, като дава съответно място и на реалните исторически събития и дейци. В трактовката на Цамблак Евтимий е патриарх, видна личност, но се изявява и като вожд на лишените от политически ръководители търновски граждани.

Изложените дотук факти изискват по-широк подход при изследване на спецификата на старата българска литература. Понятието художествено майсторство на средновековния книжовник не може да бъде сведено само до отлично знаене и владееене на правилата, защото е основано на познание на явленията в действителността. Книжовникът е съумял да създаде образа на характерния за времето си представител на християнското общество и при това да го индивидуализира. Достатъчно е да бъде проследен диалогът на лицата в кое да е житие или похвално слово, за да се убеди читателят в тяхната индивидуалност.

¹⁸ Б Ангелов. Похвално слово...

¹⁹ Пак там.

ние риторичните въпроси са предназначени да убеждават слушателя, поради което на някои места те са градиращи и с количеството си създават обща част, която насочва вниманието към добродетелите на духовника. Освен това те изразяват и силно възмущение. Така Цамблак предава мъжеството на Евтимий: „И що? Опечали ли се повече, отколкото трябваше? Уплаши ли се? В малодушие и бедствие ли изпадна? Избяга ли, като видя стадото си разграбано? Изговори ли, каквато и да е дума, недостойна за благочестието? Съвсем не.“¹⁸ Отговорът, с който завършват риторичните въпроси, не оставя у никого и най-малкото съмнение в твърдостта на Евтимий.

В центъра на много средновековни повествователни произведения е изнесено видно лице, носител на християнски добродетели. Но събитията, разтърсили из основи българската народност, са станали причина за новаторство, изразило се в точност на предаване на местности, въвеждане на множеството като колектив, действащ под влиянието на общ интерес, а в отделни случаи (при други житиеписци) като егоистична гълпа. Действията на човешкия колектив, изпаднал в бедствие, виждаме на няколко места в Похвално слово за Патриарх Евтимий от Григорий Цамблак. Веднъж книжовникът разказва за посичането на търновските първенци, които нищо не подозират и стават жертва на коварния враг, втори път за населението, дошло да се прости с Евтимий: „Едни от жените слагаха пред него децата си, други, които бяха по-близо, се докосваха до ръката му, трети — до дрехата му, която обливаха с горещи сълзи; някои пък от голяма вяра скубеха тревата от мястото, дето стоеше той...“¹⁹

Приведените примери са предназначени да разкрият една особеност в развитието на старата българска литература: те са продължение на поетическата традиция, свързани са здраво с изискванията на феодалното общество и изпълняват точно определена идеологическа функция. При все това превратностите на общественно-политическия живот са изправяли книжовника пред нови ситуации и той, под напора на събитията, е създавал съчинения, отклоняващи се от традицията. Фактите показват, че познавателната функция е надделявала под напора на изискванията на обществото и произведението с традиционната си поетика се изменя и придобива още по-действена идеологическа насоченост. Съдържанието на житието и на похвалното слово се изменя, като дава съответно място и на реалните исторически събития и дейци. В трактовката на Цамблак Евтимий е патриарх, видна личност, но се изявява и като вожд на лишените от политически ръководители търновски граждани.

Изложените дотук факти изискват по-широк подход при изследване на спецификата на старата българска литература. Понятието художествено майсторство на средновековния книжовник не може да бъде сведено само до отлично знаене и владееене на правилата, защото е основано на познание на явленията в действителността. Книжовникът е съумял да създаде образа на характерния за времето си представител на християнското общество и при това да го индивидуализира. Достатъчно е да бъде проследен диалогът на лицата в кое да е житие или похвално слово, за да се убеди читателят в тяхната индивидуалност.

¹⁸ Б. Ангелов. Похвално слово...

¹⁹ Пак там.

Проследяването на художествените особености и на съдържанието на книжовните произведения показва, че старата българска литература по своите средства се движи в общия поток на световната литература. Тя не е нито изолирана, нито обособена. И в годините на робството, каквито и трудности да е преодолявал книжовникът, тя не се е превръщала в някакво регионално явление, при все че навсякъде личи народността ѝ своеобразие. По съдържание тя е християнска и при това водеща за известен период от време именно като християнска. Тя е новаторска не поради това, а вследствие на исторически сложилото се положение на българската народност, която е била принудена да води борба за оцеляването си. Книжовникът се е изявявал като водеща личност и е изразявал идеите за народостна принадлежност. Именно поради това и при такива условия в литературата ни навлиза новаторство, което като всяко новаторство, е резултат на проблемите на общественото развитие.

Приведените съображения и примери изискват да бъде изменен подходът към старата българска литература. Не е достатъчно да се изучава единствено християнската книжнина, която не трябва да бъде и пренебрегвана. Още по-малко пък може да бъде подведено под спецификата на религиозната книжнина цялото средновековно литературно творчество. Ония произведения, имащи за предмет на отражение човека, са подчинени на образните закономерности на изкуството и те действуват в тях. Именно поради това старата българска литература трябва да бъде изучавана така, както се изучава спецификата на литературата на съвременността. Произведенията, които имат художествен характер, да бъдат изследвани като битие на изкуството. Останалите да бъдат осмислени с оглед на функциите им като творби на духовната изява на исторически конкретно действувания човек.

Само така можем да преодолеем подхода на XIX в. към литературата, без да игнорираме спецификата ѝ. Историята на старата българска литература не само че няма да се отклони от собствените си цели, но ще достигне много по-близо до предназначението си, ако покрай другите си задачи си постави и задачата да изследва съчиненията на средновековните книжовници като художествени произведения. Тогава литературната наука си осигурява възможност да изследва новаторството ѝ както в съдържанието, така също и във формата.